

Nápisová kultúra miest Pentapolitany v stredoveku

Miroslav Čovan

vol. 7, 2018, 1, pp. 63-82

The Inscription Culture of Pentapolitana in the Middle Ages

Pentapolitana was a league of the five most important royal free cities in Upper Hungary. Epigraphic monuments created to represent individuals or the urban community were important components of the extensive architecture, as well as various movable or immovable artifacts. Monumental but also simple spontaneous inscriptions often express the worldview of the community or the individual. They also point to the influences of the surrounding or remote countries from which the creators or recipients of inscriptions originated, helping modern observers to understand the cultural relationships between various regions. This article focuses on the content of medieval urban epigraphs and their urban character, discussing their contribution to our knowledge of the history of these five cities from a political and cultural point of view.

Key words: Inscriptions. Pentapolitana. Middle Ages. Upper Hungary. Monuments.

Významná pozícia hornouhorských miest z hľadiska celej krajiny bola zrejmä už od čias stredoveku. Prejavovala sa po stránke politickej, hospodárskej aj kultúrnej. Nový rozmer v tomto smere zaznamenávame v momente, keď tieto mestá zintenzívňujú svoju spoluprácu a koordinujú svoje politické, hospodárske a neskôr aj náboženské aktivity. Táto spolupráca sa postupne vykryštalizovala najmä medzi piatimi najvýznamnejšími slobodnými kráľovskými mestami na území dnešného východného Slovenska. Boli nimi Košice, Prešov, Levoča, Bardejov a Sabinov. Toto zoskupenie známe aj ako Pentapolitana vynikalo však aj po inej ako politickej či hospodárskej stránke. Bohatosť týchto miest, ako aj zámožnosť ich obyvateľov, mali za následok výstavbu reprezentatívnej sakrálnaj a svetskej architektúry, ktorá prežila dodnes a je pod drobnohľadom umenovedcov už od 19. storočia. Súčasťou rozsiahlej architektúry, ako aj rôznych hnutelných či nehnuteľných artefaktov, boli početné epigrafické pamiatky, ktoré už od obdobia stredoveku vznikali s cieľom reprezentovať jednotlivca či mestskú komunitu. V porovnaní s ostatnými historickými prameňmi, epigrafické pamiatky stále zostávajú v úzadí, čo sa ich využívania historickými disciplínami týka. Do značnej miery to platí aj pri výskume stredovekých dejín našich miest. Práve príklad Pentapolitany však ukazuje, že aj týmto rozmerom mestských dejín je nevyhnutné sa zaoberať. Monumentálne, ale aj jednoduché, spontánne vzniknulé nápisy často vyjadrujú svetonázor spoločenstva či jednotlivca. Poukazujú tiež na vplyvy okolitých či vzdialenejších krajín, z ktorých vyhotoviteľia alebo objednávatelia epígrafov pochádzali a pomáhajú tak pochopiť kultúrne vzťahy medzi danými regiónmi. Epigrafické texty sú často zdrojom prozopografických či archontologických informácií. Predstavujú dôležité pramene z hľadiska filologického či literárneho. Ich význam sa však najvýraznejšie prejavuje v ich spojení s nosičom, čiže artefaktom či architektúrou, na ktorých sa nachádzajú. Je to osobitosť práve epigrafických textov, ktorá pri ich analýze a vzájomnej komparácii zohráva dôležitú rolu.

Mestská nápisová kultúra mala svoje špecifiká, ktoré musíme brať do úvahy. Vo svojom príspevku sa chcem zamerať na obsahový rozmer stredovekých mestských epígrafov a poukázať na ich urbánny charakter, ale tiež na ich prínos k poznaniu dejín

spomínaných miest, a to či už z hľadiska politického alebo kultúrneho. Popri tom nemožno obísť formálnu podobu textov, predovšetkým ich paleografický a jazykový rozmer. Rovnako tak materiál, na ktorom sa epigrafické texty nachádzajú, často ovplyvňuje ich obsahovú stránku. No a napokon bude zaujímavé sledovať, či jestvovalo vzájomné ovplyvňovanie, analógie a kontakty v rámci Pentapolitany z hľadiska stredovekej nápisovej kultúry.

Najstaršie prejavy stredovekej nápisovej kultúry v mestách Pentapolitany

Je isté, že epigrafické texty v najvýznamnejších hornouhorských mestách jestvovali minimálne už v 13. storočí. Jedným dychom však treba dodať, že boli ojedinelé a do dnešných čias sa nezachovali, a to ani v sekundárnej forme dochovania. Môžeme hypoteticky predpokladať, že jednoduché nápisy sa vyskytovali ako súčasť architektúry či na tradičných konzervatívnych typoch nosičov, akými boli zvony alebo bohoslužobné náčinie. V poslednom prípade išlo pritom takmer určite o import. Ten mohli zabezpečiť vyšší cirkevní predstavitelia – zástupcovia jágerskej diecézy. S cirkevným prostredím súvisí aj možnosť výskytu jednoduchých textov na nástenných maľbách. To, že sa takéto maľby s nápismi ešte románskeho charakteru vyskytovali v sledovanom regióne, potvrdzuje fragment z Veľkého Šariša, významnej stredovekej mestskej lokality, susediacej s Prešovom.¹ Určite však aj v tomto prípade šlo iba o krátky text, ktorý bol len doplnením biblického výjavu (bičovaný Kristus a pravdepodobne Pilát). Na základe starších písomných prameňov môžeme uvažovať o jestvovaní vytesaných či namaľovaných letopočtoch na stenách kostolov. Tie datovali ukončenie výstavby kostola či jeho významnú prestavbu. V 13. storočí vznikli takéto nápisy v Bardejove a Sabinove. Tieto nápisy zaznamenali cirkevní predstavitelia vo vizitáciách v 18. a začiatkom 19. storočia. V rokoch 1775 a 1815 evidujú vizitátori pri opise Kostola sv. Egídia v Bardejove vytesaný letopočet 1206.² Toto datovanie môže súvisieť s príchodom cisterciťov do Bardejova.³ Písomné pramene neuvádzajú, kedy presne do Bardejova prišli. Vieme, že sa tak stalo niekedy začiatkom 13. storočia. Datovanie tak môže bližšie vymedzovať dobu ich príchodu, respektíve ich stavebnú účasť na Kostole sv. Egídia. Podobnú pamiatku zaznamenáva vizitácia pre Kostol Sviatosti sv. Jána Krstiteľa v Sabinove.⁴ Vizitátori videli na stene kostola vytesaný letopočet 1244, ktorý sa taktiež najpravdepodobnejšie viaže k výstavbe či prestavbe kostola. Pri úvahách o historickom vývine mestských lokalít nemôžeme takéto pramene v žiadnom prípade ignorovať. Na druhej strane však k nim musíme pristupovať veľmi opatrne. Napríklad aj z toho dôvodu, že arabské číslice, ktorými vizitátori letopočty zapisali, určite nezodpovedajú realite 13. storočia.⁵

1 ČOVAN, Miroslav. *Historické nápisy zo Šariša*. Martin: [v. n.], 2016, s. 68. HUDÁČEK, Pavol – ULIČNÝ ml., Ferdinand. *Veľký Šariš*. In: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, s. 552-563.

2 Archív Košického arcibiskupstva (ďalej AA Cass), fond (ďalej f.) Districtualia, kanonická vizitácia farnosti Bardejov 1775, 1813. Letopočet sa v kostole nachádza aj v súčasnosti, no v žiadnom prípade ho nemôžeme pokladať za autentický. Určite vznikol na sklonku 19. storočia pri prestavbe kostola.

3 K stredovekým dejinám Bardejova pozri najmä: FEDORČÁKOVÁ, Mária. *Pramene k dejinám cirkevnej správy v Bardejove v stredoveku*. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, 2015, roč. 14-15, s. 111-124. FEDORČÁKOVÁ, Mária. *Správa mestských zariadení a mestskí zamestnanci v Bardejove do roku 1526*. In: *Mesto a dejiny*, 2016, roč. 5, č. 1, s. 6-27. SROKA, Andrzej Stanisław. *Średniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską*. Kraków: Towarzystwo naukowe „Societas Vistulana”, 2010, 327 s.

4 AA Cass, f. Districtualia, kanonická vizitácia farnosti Sabinov 1813.

5 Nemôžeme vylúčiť nedôslednosť, chybné čítanie vizitátorov, čo sa dosť často stávalo, či retrospektívne datovanie. V každom prípade ide o tzv. deperditá, teda v literatúre či v prameňoch zmieňované nápisy, ktorých

O skutočnej stredovekej nápisovej kultúre v mestách Pentapolitany možno hovoriť v nasledujúcom 14. storočí. Vo všeobecnosti stále platí aj pre toto obdobie absolútna výnimočnosť znalosti písma vo vtedajšej spoločnosti. Táto aliteralita sa prejavuje aj tým, že na tradičných artefaktoch, potenciálnych nosičoch nápisov, akými boli už spomínané zvony, kalichy, krstiteľnice či sepulkrálie, prevažuje absencia akýchkoľvek textov. V najvýznamnejších mestských lokalitách však prichádza k zmene, ktorú v rámci hornouhorskeho prostredia pozorujeme predovšetkým v Košiciach. Hneď na začiatku storočia vzniká krstiteľnica, ktorá bola ešte súčasťou zariadenia predchodcu dnešného Dómu sv. Alžbety. Nachádza sa na nej nápis, ktorý je na území Slovenska najstarším na tomto type artefaktu. Z paleografického, no predovšetkým z obsahového hľadiska, je rozlúštenie nápisu na krstiteľnici dôležitým príspevkom k dejinám nápisovej kultúry stredoveku.⁶ Uhorskí a neskôr aj slovenskí kunsthistorici či historici pokladali text na krstiteľnici za nečitateľný alebo ho interpretovali nesprávne. Malo to viaceré dôvody. V prvom rade, kolopis odliaty na kraji kupy krstiteľnice nebol odliaty celý. Chyba lejár pri odlievaní spôsobila, že minimálne tretina väčšej časti písma je neviditeľná, pričom úvodné písmeno jedného slova odliat prevrátené.⁷ (Obr. 1)

Ďalej situáciu komplikuje skutočnosť, že trojica slov je odliata v opačnom smere ako zvyšok textu. V nápise sa tiež vyskytujú niektoré slová, ktoré v rámci latinského jazyka predstavujú archaizmy, respektíve ich význam, a teda aj preklad, sa líšia od základných tvarov a významov. Okrem toho v dvoch slovách sa vyskytujú gramatické chyby, ktoré tiež komplikovali identifikovanie nápisu. Rozlúštený nápis je nasledovný: „+ IN . OLE

Obr. 1: Detail nápisu („LOTVS“) krstiteľnice, Dóm sv. Alžbety, Košice, začiatok 14. storočia

vlastný text nie je ani čiastočne zachovaný. ROHÁČEK, Jiří. *Nápisy města Kutné Hory*. Praha : Artefactum, 1996, s. 12.

6 Viac k podrobnej analýze textu pozri: ČOVAN, Miroslav. Nové zistenia k epigrafickým pamiatkam v košickom Dóme sv. Alžbety. In: *Pamiatky a múzeá*, 2017, roč. 66, č. 1, s. 31-32.

7 Ide o slovo „LOTVS“. Písmeno „L“ sa tak javí ako „I“.

. QVISQUE . LOTVS . FIT . MVND[I] . CRIMINE . LOTVS . VITE ABOLES NOS".⁸ Jedinečnosť tohto textu z obsahového hľadiska spočíva v tom, že sa jedná o originálny výtvor, aký nenachádzame na žiadnej inej krstiteľnici. V období stredoveku sa totiž na zvonoch či krstiteľniciach pravidelne vyskytujú texty, ktoré svoj pôvod majú či už v Biblii, liturgii alebo inom kanonizovanom zdroji. Nápis, aj vzhľadom na výtvarnú výzdobu krstiteľnice, aj kvôli samotnému druhu písma (gotická majuskula), určite pochádza zo začiatku 14. storočia, pričom vylúčiť sa nedá ani možnosť, že sa jedná o import z nemeckých krajín z poslednej štvrtiny 13. storočia.

V 14. storočí sa v najvýznamnejšom meste Horného Uhorska objavuje aj tradičný artefakt s epigrafickými nápismi. Ide o sepulkrálie, teda pamiatky funerálneho charakteru. Kolekcia košických náhrobných kameňov je unikátna z celouhorského hľadiska. Je zaujímavé, že zo 14. storočia sa ich zachovalo podstatne viac ako zo storočia nasledujúceho. Sú klasickým príkladom postupného zániku epigrafických pamiatok, vystavených nevhodným poveternostným pamiatkam či vandalizmu. Napriek tomu ich výpovedná hodnota je stále veľmi vysoká, a to či už z paleografického, heraldického alebo historického aspektu. Spomínaný heraldický rozmer sepulkrálií je spočiatku dominantný, respektíve jediný prvok, ktorý možno podrobiť výskumu. Už som spomenul, že sepulkrálie boli spočiatku bez akýchkoľvek nápisov a to platí aj pre Košice. Pre najstaršie sepulkrálie z prvej polovice 14. storočia je charakteristická ich tradičná podoba. V centrálnom poli týchto kameňov sa pravidelne vyskytuje latinský kríž vyrastajúci z polkruhovitej základne, ktorého zakončenia sú zdobené ľaliami. Na kríži v dolnej časti býva položený doprava naklonený štít s figúrou, ktorou je zväčša kamenárska značka či erbové znamenie.⁹ Už v druhej polovici toho istého storočia sa objavujú viaceré náhrobné kamene s textom. Jedným z najlepšie dochovaných kameňov tejto kategórie je presne datovaná sepulkrália z roku 1375, ktorá bola začiatkom 20. storočia vsadená do východnej časti Kaplnky sv. Michala. (Obr. 2) Jednoduchý latinský nápis obsahuje základné údaje o tom, komu je pamiatka dedikovaná a kedy vznikla: „+ HIC ES[IT] / SEP]VLTA . MATER . JACO[B]I / [- - -]I . NO(M)I(N)E / KATHERINA . A(NNO) . D(OMINI) . M.CCC.LXXV". Aj tento kameň, tak ako všetky ostatné z tohto obdobia, je poznačený svojou druhotnou funkciou. Bol osekaný, aby sa mohol použiť v murive na spevnenie základov nového kostola. A práve preto sa nezachovalo slovo, ktoré by Jakuba bližšie charakterizovalo. Z paleografického hľadiska však nápis obsahuje typické prvky vrcholnogotickej majuskuly, ako sú *pseudounciálne A*, mínuskulné *N* či uzatváranie priestorov pri písmenách *C*, *E* a *M*. Aj keď je sepulkrália dedikovaná žene, nevylučuje to možnosť interpretácie štítovej figúry ako kamenárskej značky. Tá sa zrejme stala rodovým symbolom majstrov kamenárskej hutý.¹⁰

8 „V tejto nádobe každý, kto je umytý, je umytý od hriechov sveta. Hriechu nás zbavuješ.“ Na stretnutí latinských filológov v Košiciach *Hortus graeco-latinus Cassoviensis II*, v septembri 2017, odznela po prednesení môjho referátu diskusia, v ktorej niektorí kolegovia presadzovali čítanie tvaru „IN OLE“ ako „IN OLEO“, čo by znamenalo „v oleji“. Proti tejto hypotéze však vystupuje niekoľko faktorov. V prvom rade, ak by sme aj pripustili, že sekundárny význam slova *lotus* by mohol byť očistený, nemohol by byť text uvedený predložkou *in*, pretože nie v oleji, ale olejom je krstené dieťa pomazané. Z formálneho hľadiska by tiež bolo zvláštne, ak by jediné skrátené slovo bolo práve latinské *oleus* v ablatíve.

9 Podobný náhrobný kameň s dominantným krížom vyplňajúcim plochu kameňa bol objavený aj v Bardejove, avšak do dnešných dní sa nezachoval. MYSZKOVSKÝ, Viktor. *Bárfka középkori műemlékei 1*. Budapest : A Magyar tudományos akadémia könyvtárának kiadása, 1879, s. 111.

10 Vilmos Fróde interpretuje stredoveké košické sepulkrálie predovšetkým z hľadiska majstrov kamenárov, ktorí sa v 14. a 15. storočí podieľali na stavbe Dómu. FRÓDE, Vilmos. Felső-Magyarország középkori épületeinek kőfaragó jelei. In: *Magyar Mernők és Építész Egyetel Közlönye*, 1900, roč. 34, s. 421-448.

Obr. 2: Náhrobný kameň Kataríny, Kaplnka sv. Michala, Košice, 1375

Obr. 3: Náhrobný kameň so starozákonným textom, južná strana Urbanovej veže, Košice, 1362

Nápisy tohto typu na stredovekých sepulkráliách jednoznačne prevažovali. V Košiciach sa však zachoval aj ojedinelý artefakt, a to či už z hľadiska výtvarného alebo epigrafického. Kameň je súčasťou lapidária Urbanovej veže. (Obr. 3) Jeho výzdoba pozostáva z troch kruhov vzájomne poprepájaných, pričom v mieste ich spojenia sa nachádza malý johanitský kríž. Všetky tri sú lemované nápismi vyhotovenými gotickou majuskulou. Text bol vytesaný aj po krajoch kameňa. V prvom kruhu od hora je zobrazenie ľudskej hlavy s čiapkou. V druhom kruhovom poli je erbový štít, ktorý je rozdelený do šiestich polí. Ide o heroldskú figúru s typickým geometrickým delením plochy štítu. V stredovekej heraldickej symbolike to bolo bežné a preto sa v tomto prípade nemusí jednať o kamenársku značku, tak ako to interpretuje staršia literatúra. Čo sa nápisu týka, rovnako ako celá sepulkrália, aj text je poznačený nielen násilným rozbitím pred použitím v základnom murive kostola, ale aj poveternostnými podmienkami, ktorým je vystavený. To žiaľ znemožňuje zistiť, komu presne bol kameň dedikovaný. Z fragmentárne zachovaného textu na ľavom okraji však vieme sepulkráliu zadatovať: „[MCC]C.LXII. OBI[IT] ELZABET[HA]“. Na základe toho starší autori uvažujú o bližšie neidentifikovanej

Alžbete ako o nebohej, ktorej bola sepulkrália venovaná. Je však tiež možné, že meno Alžbeta sa spomína v nápisu v súvislosti s miestom uloženia sepulkrálie v Kostole sv. Alžbety. Datovanie do roku 1362 robí tento kameň jedným z najstarších košických náhrobných kameňov, ktoré sú sprevádzané nápisom. O to viac stúpa na hodnotu obsah textu lemujúci kruhové polia vo vnútornom priestore kameňa. Pred vyše sto rokmi bol tento text o niečo lepšie čitateľný a aj s pomocou staršej literatúry možno v súčasnosti rekonštruovať časť nápisu nasledovne: „[FIAT MISERICORDIA TUA DOMI]NE SUPER NOS Q[UEMADMODUM] SPERAV[IMUS IN TE]“.¹¹ Už B. Wick správne postrehol, že sa vlastne jedná o posledný 22. verš starozákonného žalmu 32.¹² Vyjadrenie náboženského či iného svetonázoru formou citátov z Biblie, liturgických kníh či z textov antických autorov je u nás na sepulkráliách bežné v 16. a hlavne v 17. storočí. Preto je takýto prejav nápisovej kultúry zo 14. storočia vzácnosťou.

V ostatných mestách nenachádzame pre 14. storočie takéto množstvo epigrafických prameňov. V bardejovskom Kostole sv. Egídia je najstaršou nápisovou pamiatkou figurálna kamenná konzola v podobe žehnajúceho anjela ako symbol evanjelistu Matúša v severozápadnom nároží severnej lode. Vytetovaný text v nápisovej páske možno datovať do poslednej štvrtiny 14. storočia. Je potvrdením úzkeho prepojenia textu s nosičom, teda artefaktom či architektúrou, na akej sa nachádza. Anjel ako kamenná konzola nadobudol nový význam v momente, keď sa text na nápisovej páske podarilo rozlúštiť: S(ANCTVS) M(A)T(HEV)S. Obsahom či formou jednoduché nápisy sa v našich mestách vyskytujú po celé obdobie stredoveku.

Na sklonku 14. storočia vznikajú nápisy v Kostole sv. Jakuba v Levoči. Niekedy na konci 14. storočia vznikol nápis v presbytériu, ktorý sprevádzal zrejme najstaršiu vrstvu nástenných malieb datovaných umenovednou literatúrou do polovice 14. storočia. V súčasnosti je z nich prezentovaný len fragment, ktorý znázorňuje jednu zo sezónnych prác, mlatbu s cepmi. Pod ňou bol pri reštaurovaní malieb v roku 2011 odkrytý nápis v gotickej minuskule, ktorý sa na prvý pohľad javí ako graffiti nápis. Po podrobnej analýze však takúto možnosť treba vylúčiť. Text po rozlúštení prepisujem nasledovne: „*Erasmī moles augme[ntavit]*“.¹³ (Obr. 4) Namalovaný nápis je tiež len fragmentom. Zvyšok prekryla nová vrstva fresiek, ktoré vznikli na prelome storočí.¹⁴ Pri úvahách, ako by sme mohli tento text interpretovať, som sa dostal k početným textom o životoch svätcov, a rímskych pápežov, kde sa pri pápežovi známom ako Adeodatus II. uvádza že bol benediktínskym mníchom v Kláštore sv. Erazma v Ríme a že tento kláštor dal rozšíriť o nové stavby. Doslova v latinčine „*nova aedificia augmentavit*“. Novoveké spisy o svätcov a pápežoch určite nadväzovali na staršie stredoveké. Pre nás je dôležité, že tvar „*moles*“ možno okrem iného preložiť aj ako veľká stavba, či stavby.¹⁵ V kontexte zachovaného tvaru „*Erasmī*“ je jasné, že nápis bol pasážou zo života práve

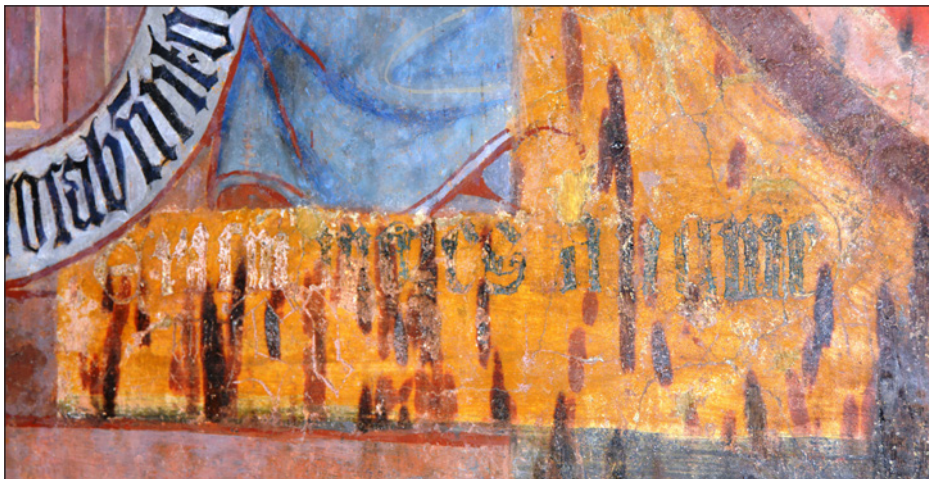
11 „*Pane, nech je tvoje milosrdenstvo nad nami také ako naša nádej, ktorú v teba prechováваме.*“

12 WICK, Béla. *Kassa régi síremlékei*. Košice : Szent Erzsébet nyomda részvényátársaság, 1933, s. 97. Tu sa nachádza aj prepis nápisu.

13 Autori najnovšej publikácie o kultúrnych pamiatkach Levoče uvádzajú nesprávny prepis „*Eris in mores augme* (...)“, čo preložili ako „*Budeš pozdvihnutý v mravoch*“. URBANOVÁ, Norma – KOSOVÁ, Barbora – SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (Eds.). *Levoča. Národné kultúrne pamiatky na Slovensku*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2016, s. 123.

14 V kontexte zistených skutočností by sme pred zachovaným textom mohli predpokladať slová „*Monasterium Sancti*“.

15 PRAŽÁK, Josef M. – NOVOTNÝ, František – SEDLÁČEK, Josef. *Latinsko-český slovník L – Z*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1955, s. 101.

Obr. 4: Fragment nápisu v presbytériu, Kostol sv. Jakuba, Levoča, 2. polovica 14. storočia

tohto pápeža, ktorý zastával úrad v rokoch 672 až 676 a za svojho úradu sa zameral aj na rekonštrukciu či prestavbu spomínaného kláštora.¹⁶ Je veľmi pravdepodobné, že tento text sa viazal na pôvodnú nástennú maľbu zo 14. storočia, ktorá bola neskôr prekrytá ďalšími vrstvami.

Z konca 14. storočia pochádza tiež dvojica levočských sepulkrálií, ktoré sa nachádzajú v Kaplnke sv. Juraja v spomínanom Kostole sv. Jakuba. Prvá z nich je dobre známa a v literatúre často publikovaná sepulkrália levočského meštana Juraja z Bystrian (Georgius Eulenbach).¹⁷ Nápis na kameni, vyhotovený na rozdiel od košických sepulkrálií už v gotickej minuskule, je mimoriadne cenný historický prameň: „*anno d(omi)ni mill(esimo) ccc(xcii) in octava corporis (christi) obiit georgius Ule(n)/bach fu(n) dator hui(us) capelle orate p(ro) eo*“. Vypovedá nielen o tom, kedy sepulkrália vznikla a komu menovite je venovaná. Juraja z Bystrian aj bližšie charakterizuje ako zakladateľa kaplnky, kde je pochovaný, teda Kaplnky sv. Juraja. Nápis sa tak v tomto zmysle stáva zdrojom poznania o dejinách výstavby Chrámu sv. Jakuba. Jednoznačne sa tu ukazuje analógia so sepulkráliou Košičana Augustína Cromera z nasledujúceho storočia, ale tomu sa budem venovať neskôr. V tej istej kaplnke sa však nachádza aj ďalšia, odbornou literatúrou prakticky nepovšimnutá stredoveká sepulkrália. Na základe erbového znamenia, aj druhu písma je jasné, že vznikla v rovnakom období, prípadne na prelome 14. a 15. storočia. Žiaľ, presný rok, aj meno nebohého sú dnes už nečitateľné. Okrem úvodného „*Anno d(o)m(in)i*“, sú zreteľné alebo sa z kontextu dajú rekonštruovať posledné slová: „*miles cuius anima requiescat in pace*“. Zo zachovaného textu sa tak aspoň dozvedáme, že išlo o rytiera.

16 Z množstva rôznych edícií pozri napr.: VIGNOLIUS, Joannes. *Liber pontificalis seu De gestis Romanorum pontificum 1*. Romae: Typis Rocchi Bernabó, 1724, s. 272.

17 KOMPANYIK, Coelestin. A sz. Jakabról címzett Lőcsei plebáni templom. Lőcse: Nyomatott Reiss J. T. Könyvnyomdájában, 1891, s. 64. ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveká písomná kultúra na Spiši. In: *Historia Scepusii. Vol. I*. Bratislava; Kraków: Katedra slovenských dejín UK FiF; Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009, s. 512.

Rozmach nápisovej kultúry v 15. storočí

Nadväzujúc na levočské náhrobné kamene sa na úvod tejto kapitoly zmienim o košických sepulkráliách, ktoré sú vlastne aj jediné z celej Pentapolitany pre toto obdobie. Aj v rámci Košíc, s ich ohromnou kolekciou stredovekých a ranonovovekých funerálnych pamiatok, je tak trochu prekvapujúce, že sa z tohto storočia zachoval len zlomok v porovnaní so storočím štrnástym. Aj z hľadiska komparácie s pamiatkou po levočskom mešťanovi Jurajovi z Bystrian, je veľmi hodnotný nápis aj samotné erbové znamenie na sepulkrálii košického mešťana a richtára Augustína Cromera.¹⁸ V stredoeurópskom regióne bola v 14. a 15. storočí obľúbená nápisová formulka „*orate pro eo*“. Tá sa tu vyskytuje v mierne modifikovanej forme „*orate deum pro eo*“. Cromer, tak ako jeho levočský predchodca, je v sepulkrálnom nápise spomínaný ako *fundator* kaplnky, v ktorej bol pochovaný: „*hic iacet famosv[s] / [vir] d[omi]n(v)s Avgvstin(vs) Cro[mer] qvonda(n) consvl / Cassovien(sis) et fvnda[tor] p[raese]n[t(i)s Cape]lle [qvi] ob[i]it an[no] do(mini) [mccc]clxxii / orate de[um] p[ro] eo*“.¹⁹ V prípade Dómu sv. Alžbety ide o Kaplnku sv. Kríža (bývalá sakristia), v ktorej sa doposiaľ nachádza v podobe svorníka Cromerov rodový erb, doplnený v štíte o minuskulné *a*. V súvislosti so vzájomným prepojením miest Pentapolitany je však dôležité spomenúť, že erb rodu Cromer sa doposiaľ dochoval aj v sabinovskom Kostole Štáta sv. Jána Krstiteľa. Jednak ako súčasť architektúry znovu v podobe svorníka, jednak, a najmä, ako súčasť hlavného oltára, ktorý sa nachádza v Maďarskej národnej galérii v Budapešti ako súčasť stálej expozície. Pod hlavnou oltárnou skriňou je umiestnený štít s rodovým znakom Cromerovcov, ktorý je doplnený tromi písmenkami v gotickej minuskule „*aug*“, ktoré podľa mňa jednoznačne odkazujú na meno Augustinus. Je teda jasné, že Cromerovci buď zo Sabinova pochádzali alebo boli s mestom iným spôsobom spojení. V samotnom Sabinove sa spolu s Prešovom zachovalo najmenej prejavov stredovekej nápisovej kultúry.

Z 15. storočia sa však vo zvonici pri farskom kostole zachovala až dvojica stredovekých zvonov. Konzervatívnosť tohto typu nosiča nápisov sa prejavuje v druhu použitého písma. Napriek tomu, že zvony boli odliate až v poslednej tretine 15. storočia, je to gotická majuskula. Obsah nápisov je pre tieto hmotné pramene charakteristický. Latinské texty jednak vyjadrujú, komu sú zasvätené a jednak datujú vznik artefaktu.²⁰ Na jednom zo zvonov je súčasťou nápisu asi najcharakteristickejšia formulka, akú na zvonoch u nás v celom stredoveku nachádzame so železnou pravidelnosťou: *O REX GLORIE VENI CVM PACE*, teda *Kráľ slávy, príď v pokoji*. Omnoho starší artefakt z produkcie zvonolejára sa však zachoval v Bardejove. Nejde pri tom o zvon, ale o krstiteľnicu, ktorá vznikla okolo roku 1430. (Obr. 5) Jej výrobcom bol krakovský zvonolejár Ján Freudental. Nápis, ktorý lemuje ústie krstiteľnice, svojím obsahom vyjadruje funkčnosť artefaktu: „*loha(n)nes baptizav(i)t in aqua nos avtem baptizemvs in nomine domini amen hilf got maria berot amen*“ (*Ján krstil vodou. My však krstíme v mene Pána amen. Pomáhaj Bože, Mária poraď. Amen*). Ide teda o zmiešaný latinsko-nemecký nápis. Čisto v nemeckom jazyku je nápis na najstaršom bardejovskom zvone, ktorý je v súčasnosti vystavený

18 Cromerovci patrili medzi najvýznamnejšie košické rody v 15. storočí. MAGDOŠKO, Drahoslav. *Samospráva mesta Košice v stredoveku*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2017, s. 105, 109.

19 „Tu leží slávny muž, pán Augustín Cromer, kedysi predstavený (prisažný) mesta Košice a zakladateľ tejto kaplnky. Zomrel v roku 1472. Modlite sa k Bohu zaň ho.“

20 Zvony boli odliate v krátkom slede za sebou v rokoch 1470 a 1471. Starší je zasvätený Panne Márii: „+ IN HONORE(M) + VIRGINIS + MARIE + DE + ELEMOSINA + PAVPERUM + A(NNO) . D(OMINI) + 1470 + DIE + X + MENSIS + IVLY“. Mladší zvon je zasvätený Jánovi Krstiteľovi: „+ IN + HONORE(M) + SANCTI + IOHANNIS + BAPTISTE + O REX + GLORIE + VENI + CVM + PACE + A(NNO) + D(OMINI) + M + CCCC + L + XXI“.

Obr. 5: Detail krstiteľnice, Kostol sv. Egídia, Bardejov, prvá tretina 15. storočia

pred farským kostolom: „in . dem . 1 . 4 . 86 . iare . ist . gemacht . dis . werck . in . der . ere . gots . vnd . der . ivnckfraven . marie . vnd . sanct . egide . dvrch . meister . hansen . vagner . vom . nevendorf“. Okrem vyjadrenia toho, komu je zvon zasvätený, sa z textu dozvedáme cenné informácie o jeho tvorcovi.

Najstaršie prejavy stredovekej epigrafickej produkcie v nemčine však nachádzame ešte na začiatku 15. storočia v Levoči v Chráme sv. Jakuba. Vo všeobecnosti, nástenné a tabuľové maľby sú v rámci Pentapolitany najčastejšími nosičmi nápisov v tomto období. Niekedy pri tom ide o výpravné projekty, ktoré sú aj z textového hľadiska jedinečné nielen z hľadiska nášho územia. To je prípad aj spomínaných nemeckých textov, ktoré sú súčasťou, respektíve slovom dopĺňajú cyklus moralít, teda siedmich skutkov

milosrdenstva a siedmich smrteľných hriechov. Prepisy týchto textov uskutočnil už v 19. storočí Václav Merklas.²¹ Jazykovou analýzou sa zistilo, že v tejto nemčine dominujú prvky východo-stredonemeckého nárečia.²² Premyslená a originálna koncepcia, s akou Levočania pristupovali k vyjadreniu svojho náboženského svetonázoru, sa v rovnakom čase prejavuje aj v presbytériu farského kostola. Tomuto priestoru som sa už vlastne venoval pri analýze nápisového fragmentu zo života pápeža Adeodata II. Na začiatku 15. storočia však vznikla nová vrstva malieb, ktorá prekryla tú staršiu. Ikograficky veľmi pestrá kolekcia malieb je v jednej časti sprevádzaná latinskými textami v podobe nápisových pások, ktoré držia apoštoli a starozákonní proroci sediaci na trónoch a zaberajú v podstate celý obvod presbytéria. (Obr. 6) Kým apoštoli nesú články Vyznania viery, tzv. Credo, proroci ich protikladne dopĺňajú starozákonnými textami, a to v súlade s biblickou konkordanciou. Ide napríklad o texty z Knihy žalmov, pre ktorú je príznačné, že bola v oblube nielen v období stredoveku, ale tvorila dôležitú súčasť nápisovej kultúry aj u protestantov v novoveku. Vyznanie viery sa len s krátkym časovým odstupom po vzniku levočskej pamiatky objavuje aj v košickom Dóme sv. Alžbety a tiež sa spája s novozákonnými apoštolmi.²³ Zhruba z polovice 15. storočia pochádza ďalší maľovaný nápis v košickom Dóme, ktorý je svojim charakterom prelomový. Nejde totiž o nápis, ktorý by len sprevádzal dominantnú maľbu. Samotný nápis vznikol ako maľba a to, čo bolo namaľované, či skôr napísané, bolo samo osebe cieľom. Maľova-

21 MERKLAS, Wenzel. Die Wandgemälde der St. Jakobskirche zu Leutschau. In: *Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 1862, č. 7, s. 301-306.

22 SKÁLA, Emil. Die Leutschauer moralisierenden Zyklen und ihre Sprache. In: *Zeitschrift für deutsche Sprache*, 1965, č. 21, s. 101-104.

23 Podľa historikov umenia, maľby vznikli okolo roku 1430. DVOŘÁKOVÁ, Vlasta – KRÁSA, Josef – STEJSKAL, Karel. *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. Praha; Bratislava : Odeon; Tatran, 1978, s. 106-107.

Obr. 6: Nápisová páska s textom z knihy Izajáš kap. 53, v. 7: „*sicut ovis ad occisionem ducetur et*“, presbytérium Kostola sv. Jakuba, Levoča, začiatok 15. storočia

nápisov na oltárnych tabuľových mal'bách týka. Z formálneho hľadiska sú nápisy na gotických oltároch zaujímavé tým, že sú vyhotovené novým už humanistickým písmom, zväčša tzv. ranohumanistickou kapitálou. Nie je to však pravidlom a tak sa veľmi často stáva, že na jednom oltári je namalovaný nápis v gotickej minuskule a na vedľajšej tabuľovej mal'be toho istého oltáru v novovekej kapitále. Z obsahového hľadiska ide o nápisový materiál vskutku rozmanitý. Samozrejme, hlavným zdrojom nápisov a výjavov na tabuľových mal'bách bola Biblia. Pre celé toto obdobie nápisovej kultúry práve tu nachádzame najobľúbenejší text v mestách Pentapolitany. Ide o slová spojené s výjavom Zvestovania Panne Márii: „*ave gratia plena dominus tecum*“ (Buď pozdravená milosti plná, Pán s Tebou). O popularite textu z Evanjelia podľa Lukáša (kap. 1, v. 28) i spomínaného výjavu svedčí fakt, že ho nachádzame

Obr. 7: Detail nápisu v Kaplnke sv. Štefana, Dóm sv. Alžbety, Košice, okolo 1450

né nápisy bez akýchkoľvek obrazových výjavov, sa stali v novoveku známymi v podaní protestantov. No kým u nich sa takto namalovaným slovom kládol dôraz na náboženskú vierouku, v neskorom stredoveku, je obsah textov svetský. Košický nápis, situovaný do Kaplnky sv. Štefana, predstavuje súbor pamätných či historických záznamov, ktoré sa viažu na významné udalosti v krajine na konci 14. a v prvej polovici 15. storočia. (Obr. 7) Ide v podstate o akúsi kroniku s udalosťami od nastúpenia Žigmunda a Alžbety na trón v roku 1380, do smrti kráľa Alberta v roku 1439.²⁴ Nápisy však určite nevznikli v čase spomínaných udalostí, ale až po roku 1439, prípadne na začiatku druhej polovice 15. storočia. Svedčí o tom použitie gotickej minuskuly s viacerými typickými prvkami, ktoré sú vlastné tomuto písmu v tomto období. Spomeniem aspoň oddeľovacie znamienko v podobe kosoštvorca s esovito vybiehajúcimi ťahmi smerom nahor a nadol, čo bol znak charakteristický pre druhú polovicu 15. a začiatok 16. storočia. A práve toto obdobie je nielen v mestách Pentapolitany kľúčové, čo sa

24 Transkripcia a preklad celého nápisu v práci: ČOVAN, M. *Nové zistenia...*, s. 33.

vo všetkých mestách Pentapolitany, vrátane Prešova, v ktorom sa zo stredovekých nápisových prameňov zachovalo veľmi málo, respektíve, neboli doposiaľ objavené. (Obr. 8) Najstarší prejav nápisovej kultúry stredovekého Prešova predstavuje figurálna kamenná konzola v podobe anjela na víťaznom oblúku Kostola sv. Mikuláša. To, že ide o archanjela Gabriela, potvrdzuje gotickou minuskulou vytesaný nápis z druhej polovice 15. storočia: „*Gabriel arc[h]/a(n)gel(vs)*“.²⁵

Popri zvonoch boli najkonzervatívnejším typom nosiča nápisov v našich mestách kalichy a ostatné bohoslužobné predmety. A znovu sa nejedná len o vonkajší vzhľad artefaktu. Paleografický a obsahový rozmer bohoslužobného náčinia bol strohý a jednoduchý a neobsiahol viac ako zopár litier (najprv v gotickej majuskule, neskôr v minuskule). Tie zväčša v skrátenej podobe vyjadrovali meno svätca, najmä však Ježiša a Panny Márie, ktorým boli zasvätené. Len málokedy sa stávalo, že okrem tejto primárnej dedikačnej funkcie sa na predmete nachádzali aj údaje o okolnostiach vzniku, teda datovanie a kto bol iniciátorom vyhotovenia predmetu. Všetky tieto možnosti sa spojili v prípade bardejovského kalicha z polovice 15. storočia. (Obr. 9) Po obvoде jeho koša prebieha nápis „*ad hono(r)e(m) s(anctae) Marie v(ir)g(inis) Crist(i)anus pl(e) b(a)n(u)s Bartphen(sis)*“. Trikrát sa opakujúcim nápisom „*s(ancta) maria*“ zároveň vzýva Panna Mária. Aj keď to nápis explicitne nedokazuje, na základe archívneho výskumu

Obr. 8: Tabuľová maľba s výjavom Zvestovania a s nápisovou páskou „*AVE GRACIA PLENA DO(MINVS)*“, Kostol sv. Mikuláša, Prešov, prelom 15. a 16. storočia

²⁵ Z 15. storočia evidujeme v Prešove okrem toho už iba jeden epigraf. Je ním letopočet 1489 ako súčasť nástennej maľby. ČOVAN, M. *Historické nápisy...*, s. 86.

a historických súvislostí je jasné, že Kristiánom spomínaným na kalichu musel byť Kristián Škultéty, ktorý pochádzal z Lipian. Keďže zomrel v roku 1468, kalich musel vzniknúť najneskôr vtedy.²⁶

Z vypovedaného je zrejmé, že drvivá väčšina prejavov nápisovej kultúry v stredoveku bola úzko spätá s náboženstvom, no predovšetkým so sakrálnym priestorom. Zlom, ktorý na začiatku 16. storočia v tomto smere nastal, akoby predznamenávala dvojica levočských nápisov z 15. storočia, ktoré boli vytesané vo vstupných priestoroch, respektíve ako súčasť portálov meštianskych domov. Lokalizácia nápisov nebola náhodná, čo dokazuje ich obsah. Prvý z nich sa nachádza v priestoroch domu č. 58, na Nám. Majstra Pavla. Nápis „*pax huic domui*“ (*pokoj domu tomuto*) vytesaný gotickou minuskulou, bol veľmi obľúbený v celej Európe, a neplatí to len pre stredovek.²⁷ (Obr. 10) Druhý nápis (Mäsiarská 15) „*[b]enedic d(omi)ne domv(m) [istam]*“, čiže „*požehnaj Pane tento dom*“ je tradičným ustáleným slovným spojením, ktoré sa v tomto priestore ľudských obydlí, ale aj cirkevných priestorov, rovnako hojne vyskytovalo.²⁸

Už v tejto fáze vývoja nápisovej kultúry musíme rátať aj s fenoménom graffiti nápisov. Niekedy je však diskutabilné, či ide naozaj o spontánne vzniknulé nápis alebo text, ktorého zámer je po stáročiach a bez kontextu len ťažké určiť. Napríklad pod spomínanými maľbami v presbytériu levočského Chrámu sv. Jakuba sa dochovali kaligraficky vyškrapané litery ešte v gotickej majuskuľe. Jedno z mien, ktoré sa mi zatiaľ podarilo identifikovať je „*VLRIC[H]*“. Domnievam sa, že v tomto prípade naozaj mohlo ísť o zaznamenanie mena významného Levočana, príslušníka miestneho kléru alebo spoluautora samotných malieb. Vylúčiť nemôžeme ani posvätnú funkciu mena, keďže sv. Ulrich z Augsburgu bol predovšetkým v regiónoch s nemeckým obyvateľstvom mimoriadne uctievaný. Iným príkladom je spontánne vyhotovený nápis na ráme tabuľovej maľby, ktorá je súčasťou Oltára sv. Ondreja v bardejovskom farskom kostole. Text „*Sa[nctus] Joha[n]nes baptista*“ bol vytvorený gotickou polokurzívou, teda písmom, ktoré vzniklo pre účely rýchleho a jednoduchšieho písania. (Obr. 11) Aj keď z obsahového hľadiska text len jednoducho popisuje, čo je náplňou maľby, jeho význam vzrastá s poznatkom, že táto maľba Jána Krstiteľa je spolu s vedľajším vyobrazením svätej rodiny, najstaršou maľbou v celom Kostole sv. Egídia. Obe vznikli ešte niekedy v polovici 15. storočia. Samotný nápis mohol vzniknúť aj s odstupom niekoľkých desaťročí.

Na prahu novoveku

Koncom 15. a najmä na začiatku 16. storočia nastáva na našom území významná kvalitatívna zmena vo všetkých kultúrnych sférach a mestá Pentapolitany v tomto procese zohrávali kľúčovú úlohu. Plne sa to prejavilo aj v nápisovej kultúre, ktorej význam vzrastal čo do kvality i kvantity. Jej najcharakteristickejšou črtou v mestskom prostredí bola jej laicizácia z obsahového hľadiska a častejší výskyt mimo sakrálneho priestoru. Zároveň sa stále viac prejavuje vplyv nového výtvarného štýlu pri formálnych znakoch nápisov, čím mám pochopiteľne na mysli použitie nových druhov humanistického písma.

26 ÁBEL, Jenő. *A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története*. Budapest: A Magyar tudományos akadémia, 1885, s. 13.

27 Aj v tomto prípade je zdrojom textu Biblia: Evanjelium podľa Lukáša, kap. 10, v. 6. Veľmi často bol tento nápis doplnený v tomto znení: „(...) *et omnibus habitantibus in ea*“.

28 Viac k tomuto typu nápisov pozri: DEBIAIS, Vincent. Writing on Medieval Doors. In: BERTI, Irene – BOLLE, Katharina – OPDENHOFF, Fanny – STROTH, Fabian (Eds.). *Writing Matters Presenting and Perceiving Monumental Inscriptions in Antiquity and the Middle Ages*. Heidelberg: de Gruyter, 2017, s. 285-308.

Obr. 9: Detail nápisu („Marie“) na kalichu, ktorý vznikol z iniciatívy bardejovského farára Kristiána Škultétyho, Kostol sv. Egídia, Bardejov, 50. – 60. roky 15. storočia

Obr. 10: Nápis v priestoroch domu č. 58, Nám. Majstra Pavla, Levoča, 2. polovica 15. storočia

Obr. 11: Nápis na ráme tabuľovej maľby Oltára sv. Ondreja, Kostol sv. Egídia, Bardejov, 2. polovica 15. storočia

Najstaršie prejavy týchto tendencií registrujeme v Bardejove. Tunajšia radnica je dôkazom, že mestský patriciát prikladal epigrafickej prezentácii mimoriadnu dôležitosť. Ide o nápisy verejno-didaktického charakteru, ktoré sú vytesané v priestoroch renesančného arkieru radnice. Je veľmi pravdepodobné, že Bardejovčania sa pri voľbe textov na tak dôležitý priestor inšpirovali sliezskymi mestami. Zo Sliezska totiž mnohí mešťania aj pochádzali. Platí to predovšetkým pre text „*FELIX . CIVITAS . QVE . TEMPORE . PACIS . COGITAT . BELLA*“ (*Šťastné je mesto, ktoré v čase mieru uvažuje o vojne*), ktorý v 16. storočí evidujeme aj v meste Wroclaw a Swidnica. (Obr. 12) V súlade s humanistickými a renesančnými ideálmi sa Bardejovčania v prípade ďalšieho nápisu inšpirovali antickým dielom. Text „*PRIVSQ(VA)M . INCIPIAS . CONSVLTO*“ (*Prv než sa do niečoho pustíš, treba sa poradiť*), vytesaný v ostení portálu pod arkierom, pochádza z diela *Catilinovo sprisahanie*, ktorého autorom bol rímsky historik Sallustius. Medzi nápismi sú aj také, ktoré pochádzajú z Biblie, no aj v tomto prípade je výber prispôbený novému myšlienkovému zameraniu mestskej elity. Demonštruje to pasáž zo starozákonnej Knihy Múdrosti (kap. 6, v. 22, 23, 27): „*DILIGITE . LVMEN . SAPIENCIE / OMNES . QVI . PREESTIS . POPVLIS . VT* .

IN . ETERNVM / REGNETIS . ET . PRODERIT . VOBIS“ (*Milujte svetlo poznania, vy všetci, ktorí stojíte na čele národov a bude vám to na osoh, aby ste mohli vládnuť naveky*). V interiéri radnice, nad jedným z portálov sa tiež nachádza text, ktorý súvisí so správnym a spravodlivým vládnutím a pri ktorom sa Bardejovčania inšpirovali veľmi pravdepodobne ešte Aristotelom:²⁹ „*IVSTVM . EST . AVXILIARI . PAVPERI*“ (*Je správne pomáhať chudobnému*). Tvorcom arkiera s nápismi bol majster Alexander, ktorý do Bardejova prišiel z Poľska a odtiaľ mal aj pomocníkov.³⁰ Stalo sa tak v rokoch 1505 až 1507. Vtedy s ním mesto uzavrelo tiež niekoľko zmlúv na vyhotovenie portálov a okien.³¹

V súvislosti s majstrom Alexandrom sa usudzuje aj o jeho účasti na výstavbe Hencelovej knižnice v Levoči, ktorá vznikla v rokoch 1515 až 1520 ako nadstavba Kaplnky sv. Juraja v Chráme sv. Jakuba. Iniciátorom výstavby bol levočský farár Ján Henckel,

Obr. 12: Nápis na arkieri radnice, Bardejov, 1505 – 1507

29 Práve Aristotelovi prisudzuje túto sentenciu Beda Ctihodný. Pochádza vraj z prvej knihy Aristotelovej Rétoriky. *Venerabilis Bedae Anglosaxonis Presbyteri in omni disciplinarum genere sua aetate doctissimi Operum*. Tomus Secundum. Coloniae : 1612, s. 145.

30 Účtovný záznam z roku 1506: „(...) *muratoribus polonis quos dominus Alexius de Polonia indiget*“. Štátny archív v Prešove (ďalej ŠA), pracovisko Archív Bardejov, f. Magistrát mesta Bardejov, Zoznam výdavkov na stavbu radnice 1506 – 1507, signatúra (ďalej sign.) 1698, fol. 1a. Často sa v odbornej literatúre diskutuje o tom, či Alexander nebol talianskeho pôvodu. Skutočnosť, že do Bardejova prišiel z Poľska, to nevylučuje. Aj priamo z Bardejova poznáme prípad majstrov murárov, ktorí boli dokázateľne Taliani, no prišli do mesta z neďalekého poľského mesta Muszyna. ŠA Prešov, pracovisko Archív Bardejov, f. Magistrát mesta Bardejov, účtovná kniha mesta-Rapularium 1563, sign. 1758, fol. 3a.

31 MIKÓ, Árpád. A bártfai városháza. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 2004, roč. 53, č. 1-4, s. 27.

ktorý bol známy svojím humanistickým zmýšľaním. Bol tiež veľkým obdivovateľom Erazma Rotterdamského. To sa odrazilo aj na koncepcii epigrafickej výzdoby knižnice. Nad portálom, ktorý je vstupom do knižnice, je nápis „*[EXPER]TES . INVIDENCIAE . MVSARV(M) . FORES*“, čiže „*Dvere múz sú oslobodené od závidia*“. Vytesaná sentencia pochádza z diela gréckeho autora Diogeniána. Nachádza sa však aj v diele latinských a gréckych prísloví, ktoré práve Erasmus Rotterdamský zbieral celý život.³² Priam filozofický rozmer má nápis, ktorý sa doposiaľ zachoval na jednom z okien knižnice: „*NVNQVAM . MINVS . SOLVS . QVAM . CV(M) . SOLVS . NEC . MI(N)VS . OCIOSVS . QVA(M) . CV(M) . OCIOSVS*“, teda „*nikdy nie som menej sám ako keď som sám a nikdy nie som menej činný ako keď (navonok) nič nerobím*“. Autorom textu je Marcus Tullius Cicero. V tretej časti svojho diela O povinnostiach týmito slovami charakterizuje múdrosť a činorodosť, keď aj v momente zdanlivej osamelosti a nečinnosti je človek schopný vo svojom vnútornom svete premýšľať o povinnostiach a viesť rozhovory trebárs aj sám so sebou, tak ako činil hrdina jeho príbehu Publius Scipio Africký.³³ V zhode s bardejovskými nápsmi, aj tieto levočské zodpovedajú novému výtvarnému štýlu, čo sa prejavilo humanistickým písmom, v ktorom zaujmú typické omegovité značky skrátenia. Mimoriadne dôležitý pre nápisovú kultúru na začiatku 16. storočia je aj interiér knižnice. Nachádza sa tu maľovaná genealogická schéma, ktorá doposiaľ nebola odbornou literatúrou nijako konkrétnejšie analyzovaná. (Obr. 13) Domnievam sa, že vznikla niekedy po roku 1520

Obr. 13: „Arbor consanguinitatis“ v interiéri Henckelovej knižnice, Kostol sv. Jakuba, Levoča, po roku 1520

32 ČOVANOVÁ JANOŠÍKOVÁ, Zuzana. Renesančná a manieristická maľba na Spiši (k vybraným problémom renesančného umenia). In: HOMZA, Martin (Ed.). *Historia Scepusii* 2. Bratislava: Post Scriptum, 2016, s. 785.

33 K Henckelovej knižnici pozri: MIKÓ, Árpád. Na prahu renesancie? In: BURAN, Dušan (Ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava: Slovart, 2003, s. 563.

z popudu a na objednávku Alexia I. Thurza, ktorý je v rámci celej štruktúry vyobrazený v centrálnom medailóne aj s palatínskym žezlom. Celý výjav predstavuje tzv. *arbor consanguinitatis*, čiže strom pokrvného príbuzenstva. Podkladom preň bolo ešte stredoveké knižné dielo, ktorého autorom bol taliansky profesor kánonického práva na univerzite v Bologni Johannes Andreae, známy tiež ako Giovanni d'Andrea (1275 – 1348).³⁴ Rukopis bol neskôr, predovšetkým začiatkom 16. storočia veľmi často vydávaný tlačou a práve tu je priestor na inšpiráciu pri realizácii maľby aj s textami zodpovedajúcimi knižnej predlohe. (Obr. 14) Vďaka tomu možno presne rekonštruovať dnes už z časti nečitateľný text v rámci nápisovej pásky nad celým výjavom: „*hec . es[st] . arb[or] . conf[anguinitatis]*“. Nápis v medailónoch neobsahuje žiadne konkrétne mená. Vyjadrujú všeobecné označenia členov rodu, respektíve ich rodinný vzťah k Alexiovi Thurzovi.³⁵ Je jasné, že rodostrom odvíjajúci sa od prvého medailónu vyjadruje mužskú (agnáti) aj ženskú (kognáti) rodovú líniu. Na základe knižnej predlohy vieme doplniť nápisy vo všetkých medailónoch. Napríklad nápis v prvom medailóne možno rekonštruovať ako „*Abavus Abavia*“, čiže *prapradedo a praprastará mama*. Vieme si tiež predstaviť ako vyzerala kompletná nástenná maľba. Posledný medailón v nedochovanej dolnej časti maľby bol venovaný právnickým postavám centrálnej postavy s textami „*abnepos abneptis*“ (*prapravnuk a prapravnúčka*). Všetky tu spomínané nápisy sú vyhotovené ešte gotickou minuskulou. To platí aj pre texty, ktoré sa v knižnici nachádzajú na ďalších stenách miestnosti a ktoré nadväzujú na nápis z košického Dómu ešte z 15. storočia. Aj tu sú na spôsob kroniky zachytené významné udalosti, a to už od 13. storočia. Nápisy však vznikli až na začiatku 16. storočia. Nenachádzajú sa tu len zmienky o celokrajinských záležitostiach ako sú korunovácie, úmrtia či vojnové ťaženia panovníkov. Významný priestor je venovaný miestnym udalostiam. Spomínajú sa tu zemetrasenia, plienenie husitov, požiare, morová epidémia či odliatie nového zvonu v roku 1483. Samostatná časť je venovaná levočským farárom, a to od začiatku 15. storočia až do roku 1513, keď sa farárom stal práve Ján Henckel. Aj vznik týchto nápisov treba pripísať jeho iniciatíve.

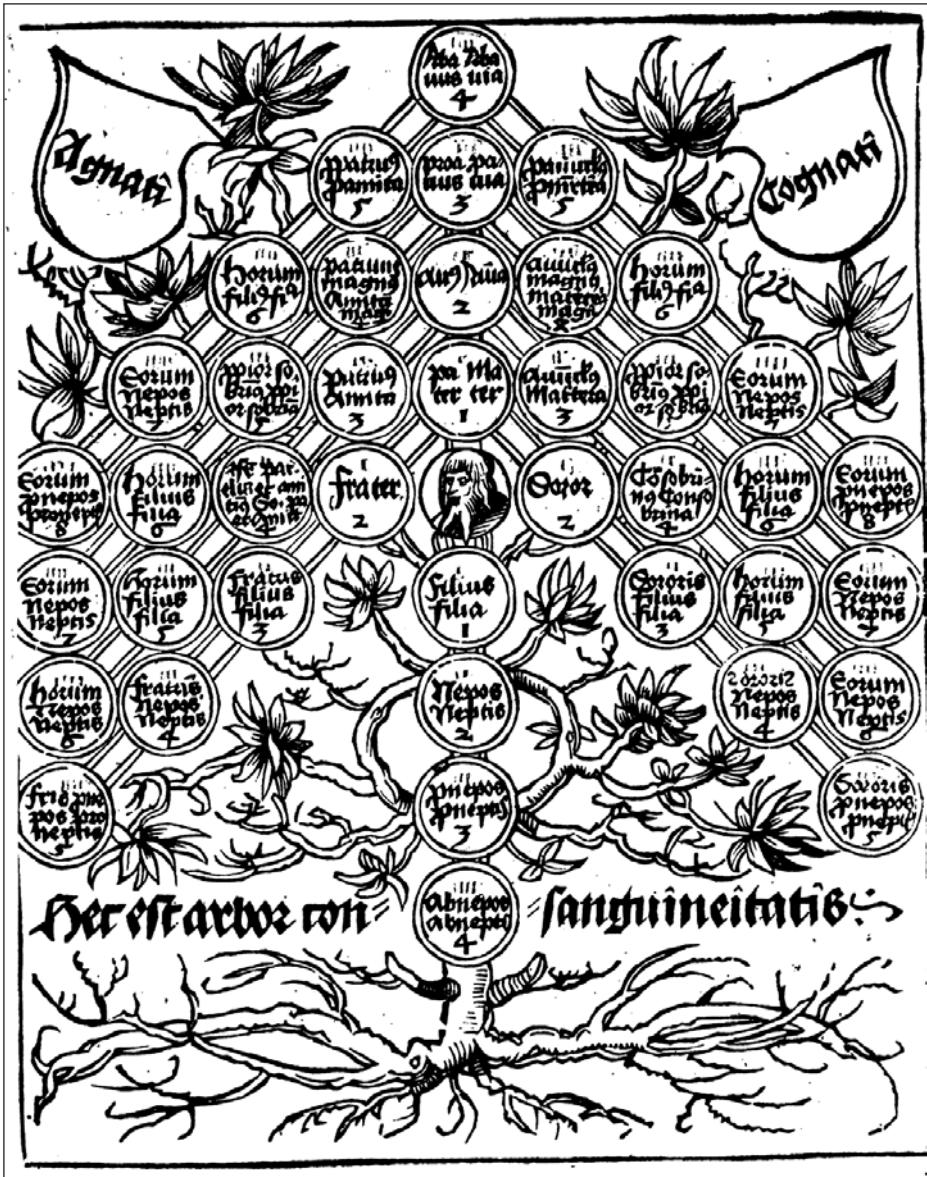
Formou omnoho výpravnejší, no obsahom podobný, je rozsiahly nápis v južnej predsiene kostola, ktorý vznikol okolo roku 1500. Zaznamenáva udalosti medzi rokmi 1431 až 1494. Práve v tomto roku sa v Levoči uskutočnilo slávne stretnutie medzi uhorským kráľom Vladislavom a jeho poľským protažskom Jánom Albertom.³⁶

Aj v profánnom priestore meštianskych domov boli obľúbené prejavy nápisovej kultúry. V Levoči je ich viacero. V jednom z domov na námestí (dom č. 32) sa objavuje text, ktorý je doplnkom nástennej maľby znázorňujúcej Krista s nástrojmi umučenia, po ktorého stranách sú dvaja muži držiaci v rukách nápisové pásky a zároveň ukazujúci prstom na Krista. (Obr. 15) Aj v tomto prípade je písmom gotická minuskula a ako tak čitateľná je len jedna nápisová páska, ktorá veľmi pravdepodobne reaguje či nadväzuje na tú nečitateľnú: „*Quia piet[at]is nichil est si xps [- -]*“, teda „*Pretože na nič ti je zbožnosť, ak by sa Kristus (neobetoval?)*“

34 Ide o dielo *Lectura super Arboris utriusque iuris consanguinitatis affinitatis et cognitatis spiritualis*. Rozličné vydania sú dnes voľne dostupné prostredníctvom internetu. Pozri napr.: <<https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00015065&pimage=4&v=100&nav=&l=en>>

35 Okrem ľahko identifikovateľného erbu Thurzovcov na strane mužskej línie sa na druhej strane nachádza doposiaľ neznámy erb, ktorý treba s najväčšou pravdepodobnosťou prísúdiť rodu, z ktorého pochádzala „*abavia*“, teda praprababička Alexia I. Thurzu. Do úvahy ešte prichádza možnosť, že erb patrí rodu Beckovcov z Krakova, z ktorého pochádzala jeho matka Barbora.

36 K nápisom pozri: WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani* 2. Viennae : Typis Joan. Thomae, 1774, s. 346-349. KOMPANYIK, C. a sz. *Jakabról czímzett...*, s. 80-82.

Obr. 14: Johannes Andreae. *Lectura super Arboris utriusque iuris consanguinitatis affinitatis et cognitatis spiritualis*. Viedeň, 1513

Obr. 15: Nápisová páska v priestoroch domu č. 32, Nám. Majstra Pavla, Levoča, koniec 15. storočia

Fragment nápisu v dome č. 48 je zas charakteristický pre toto obdobie spojením gotickej minuskuly s ranohumanistickou majuskulou. Jav, ktorý sa vyskytoval na začiatku 16. storočia, sa veľmi často v tomto prípade prejavil na slovičku *Gesang*, ktoré je tu napísané oboma druhmi písma.³⁷

Stále viac sa však presadzujú texty vyhotovené ranohumanistickou kapitálou. V košickom Dóme je kalich z roku 1516 s nápisom „*MARIA . HILF . VNS . AVS . NOT . IHESVS . 1516*“, s tvarmi ako sú *H* či *I* s nodusom alebo mandľovité *O*, či esovité sa stáčajúce oddeľovacie znamienko medzi slovami. Charakteristické prvky humanistického písma môžeme sledovať v rámci vytesaného nápisu na ranorenesančnom portáli v Prešove: „*VANITAS . VANITATVM . ET . O(M)NIA . VANITAS . 1 . 508*“.³⁸ (Obr. 16) Len o niečo mladšie sú nápisy z južnej a severnej predsiene farského kostola v Sabinove.³⁹ Datovanie týchto portálov súvisí s jednoduchými typmi nápisov, ktoré som spomínal už na samom začiatku svojej štúdie. Jednoduché epigrafy v podobe samostatných letopočtov sa v našich mestách objavujú aj na konci stredoveku. Ak sa nám podarí dešifrovať ich

37 Nápisové pásky v nemčine sprevádzajú hudobnú scénu, na ktorej sú dvaja hudobníci. Jeden hrá na priečnu flautu, druhý najpravdepodobnejšie na gajdy, prípadne na violu da gamba alebo bubon.

38 *Márnosť nad márnosťou a všetko je márnosť. 1508.* Tradičnými tvarmi sú mandľovité *O*, *I* s nodusom, uncálne *E* či trapézovité *A*.

39 „*BEATI . QVI . HABITANT . IN . DOMO . TVA . DOMINE . IN*“ z Knihy Žalмов (kap. 83, v. 5) a „*BENEDIC . DOMINE . DOMV(M) . ISTAM*“, ktorý sa objavil o niečo skôr aj v Levoči.

Obr. 16: Nápis na portáli, Hlavná ul. 106, Prešov, 1508

historický kontext, napríklad aj prostredníctvom iných písomných prameňov, stávajú sa pre históriu danej lokality zásadné. Spomínané sabinovské nápisy tak vďaka letopočtu 1523, ktorý sa zachoval pod emporovou, môžeme datovať približne k tomuto roku. Vtedy prešovský majster Ján Brengyssein, ktorého meštiansky znak je zachovaný pod datovaním, ukončil rozsiahlu prestavbu celého kostola.⁴⁰

Vývoj nápisovej kultúry v mestách Pentapolitany zodpovedal trendom, ktoré boli charakteristické pre celý stredoeurópsky región. V niektorých fázach však z hľadiska skúmanej problematiky patrili tieto mestá k najvýznamnejším epigrafickým centráм v krajine. Obdobie košických sepulkrálií v 14. storočí a mimoriadne vyspelá intelektuálna úroveň bardejovských a levočských nápisov na začiatku 16. storočia vzbudzujú pozornosť nielen slovenských historikov či kunsthistorikov. Poznávanie stredovekej nápisovej kultúry najvýznamnejších mestských centier severovýchodného Uhorska nie je uzavretá kapitola. Výskumy reštaurátorov, pamiatkárov či archeológov prinášajú stále nové odhalenia, ktoré si neustále vyžadujú kritický prístup aj zo strany historikov. Nové zistenia môžu v budúcnosti významne obohatiť naše poznanie o tomto odvetví stredovekých dejín.

ZOZNAM ARCHÍVNYCH FONDŮ

Archív Košického arcibiskupstva, fond Districtualia, kanonické vizitácie

Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejov

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

ÁBEL, Jenő. *A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története*. Budapest : A Magyar tudományos akadémia, 1885, 206 s.

ANDREAE, Johannes. *Lectura super Arboris utriusque iuris consanguinitatis affinitatis et cognitatis spiritualis*. Leipzig : Stöckel, 1505, 97 s.

ČOVAN, Miroslav. *Historické nápisy zo Šariša*. Martin : [v. n.], 2016, 336 s.

ČOVAN, Miroslav. Nové zistenia k epigrafickým pamiatkam v košickom Dóme sv. Alžbety. In: *Pamiatky a múzeá*, 2017, roč. 66, č. 1, s. 31-35.

40 ČOVAN, M. *Historické nápisy...*, s. 107.

- ČOVANOVÁ JANOŠÍKOVÁ, Zuzana. Renesančná a manieristická maľba na Spiši (k vybraným problémom renesančného umenia). In: HOMZA, Martin (Ed.). *Historia Scepusii* 2. Bratislava : Post Scriptum, 2016, s. 784-813.
- DEBIAIS, Vincent. Writing on Medieval Doors. In: BERTI, Irene – BOLLE, Katharina – OPDENHOFF, Fanny – STROTH, Fabian (Eds.). *Writing Matters Presenting and Perceiving Monumental Inscriptions in Antiquity and the Middle Ages*. Heidelberg : de Gruyter, 2017, s. 285-308.
- DVOŘÁKOVÁ, Vlasta – KRÁSA, Josef – STEJSKAL, Karel. *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. Praha; Bratislava : Odeon; Tatran, 1978, 407 s.
- FEDORČÁKOVÁ, Mária. Pramene k dejinám cirkevnej správy v Bardejove v stredoveku. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, 2015, roč. 14-15, s. 111-124.
- FEDORČÁKOVÁ, Mária. Správa mestských zariadení a mestskí zamestnanci v Bardejove do roku 1526. In: *Mesto a dejiny*, 2016, roč. 5, č. 1, s. 6-27.
- FRÓDE, Vilmos. Felső-Magyarország középkori épületeinek kőfaragó jelei. In: *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 1900, roč. 34, s. 421-448.
- HUDÁČEK, Pavol – ULICNÝ ml., Ferdinand. Veľký Šariš. In: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 552-563.
- KOMPANYIK, Coelestin. A sz. Jakabról czímzett Lőcsei plebániái templom. Lőcse : Nyomatott Reiss J.T. Könyvnyomdájában, 1891, 88 s.
- MAGDOŠKO, Drahoslav. *Samospráva mesta Košice v stredoveku*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2017, 304 s.
- MERKLAS, Wenzel. Die Wandgemälde der St. Jakobskirche zu Leutschau. In: *Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 1862, č. 7, s. 301-306.
- MIKÓ, Árpád. A bártfai városháza. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 2004, roč. 53, č. 1-4, s. 19-52.
- MIKÓ, Árpád. Na prahu renesancie? In: BURAN, Dušan (Ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 562-571.
- MYSZKOVSKY, Viktor. *Bártfa középkori műemlékei 1*. Budapest : A Magyar tudományos akadémia könyvkiadó hivatala, 1879, 146 s.
- PRAŽÁK, Josef M. – NOVOTNÝ, František – SEDLÁČEK, Josef. *Latinsko-český slovník L – Z*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1955, 685 s.
- ROHÁČEK, Jiří. *Nápisy města Kutné Hory*. Praha : Artefactum, 1996, 102 s.
- SKÁLA, Emil. Die Leutschauer moralisierenden Zyklen und ihre Sprache. In: *Zeitschrift für deutsche Sprache*, 1965, č. 21, s. 101-104.
- SROKA, Andrzej Stanisław. *Średniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską*. Kraków : Towarzystwo naukowe „Societas Vistulana“, 2010, 327 s.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveká písomná kultúra na Spiši. In: *Historia Scepusii. Vol I*. Bratislava; Kraków : Katedra slovenských dejín UK FiF; Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009, s. 483-520.
- URBANOVÁ, Norma – KOSOVÁ, Barbora – SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (Eds.). *Levoča. Národné kultúrne pamiatky na Slovensku*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2016, 679 s.
- VIGNOLIUS, Joannes. *Liber pontificalis seu De gestis Romanorum pontificum 1*. Romae : Typis Rocchi Bernabó, 1724, 390 s.
- WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani 2*. Viennae : Typis Joan. Thomae, 1774, 357 s.
- WICK, Béla. *Kassa régi síremlékei*. Košice : Szent Erzsébet nyomda részvénytársaság, 1933, 160 s.